

استخراج مؤلفه‌های حکمرانی خوب بر اساس نامه مالک‌اشتر و بررسی تطبیقی با اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران

محمدرضا یوسفی شیخرباط^{۱*} و فهیمه بابائی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۹/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۸/۲۳

چکیده

بررسی پدیده‌های جدیدی همچون «حکمرانی خوب» که بر اساس اصول و اهداف معینی شکل گرفته‌اند، می‌تواند به حل مشکلات جوامع کمک کند، از این رو در این پژوهش کوشش شده جهت درک بهتر نگرش اسلام به حکمرانی خوب، از عهدنامه مالک‌اشتر به‌عنوان یک متن مهم دینی و حکومتی استفاده شود تا با توجه به جامعیت این متن، تبیین این پدیده صورت گیرد. هدف اصلی این پژوهش طراحی مدل حکمرانی خوب از عهدنامه مالک‌اشتر و بررسی اسناد بالادستی کشور از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های حکمرانی خوب برگرفته از عهدنامه مالک‌اشتر بوده است. روش پژوهش مبتنی بر شیوه توصیفی تحلیلی، اسنادی و تحلیل محتوا است و برای استخراج اصول حکمرانی خوب از عهدنامه مالک‌اشتر از روش داده‌بنیاد بهره گرفته شده است. نتایج پژوهش نشان داد که از نظر اسناد بالادستی، در قانون اساسی و برنامه پنجم توسعه به مؤلفه‌های حکمرانی خوب مستخرج از عهدنامه مالک‌اشتر توجه شده و در سند چشم‌انداز به دلیل ماهیتی که برای طراحی یک افق مطلوب دارد به همه مؤلفه‌های حکمرانی خوب از جمله مؤلفه تنظیم مناسب قوانین و ایجاد ثبات در جامعه توجه نشده است.

کلید واژه‌ها: حکمرانی خوب، عهدنامه مالک‌اشتر، نظریه داده‌بنیاد، اسناد بالادستی.

۱. دانشیار دانشکده اقتصاد دانشگاه مفید

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد رشته اقتصاد اسلامی دانشگاه مفید

*: نویسنده مسئول

۱. مقدمه

امروزه بحث «حکمرانی خوب»^۱ در محافل علمی مورد توجه جدی واقع شده است. نخستین بار این بحث در دهه ۱۹۹۰ توسط بانک جهانی مطرح شد. بانک جهانی پس از آن که در اجرای سیاست‌های تعدیل یا همان اجماع واشنگتنی، در برخی کشورها ناموفق بود، به این نتیجه رسید که چون دولت‌ها در آن کشورها واجد شرایط لازم نیستند، نمی‌توانند در اجرای توصیه‌های این بانک و آزاد کردن قیمت‌ها موفق عمل کنند. به عبارت دیگر، پذیرش و اجرای سیاست‌های تعدیل و توصیه‌های بانک جهانی، به دولتی نیاز دارد که این دولت در آن کشورها وجود ندارد. این در واقع نخستین مرحله شکل‌گیری و پیدایی اندیشه «حکمرانی خوب» است.

حکمرانی خوب از دو کانال حداقلی کردن میزان اختلالات سیاسی و حداکثر ساختن سطح پیاده‌سازی سیاست‌های مطلوب می‌تواند در بهبود فضای کسب و کار و به تبع آن ارتقاء رشد اقتصادی مؤثر واقع شود. بهبود شاخص حکمرانی خوب تحت تأثیر دو سازوکار رقابت و پاسخگویی اثر مثبتی بر رشد اقتصادی کشورها دارد. به‌طور کلی می‌توان گفت که حکمرانی خوب نه تنها بر رشد اقتصادی بلکه بر سایر متغیرهای کلان اقتصادی نیز تأثیر مثبتی دارد؛ بنابراین دستیابی به اصول حکمرانی خوب از یک منبع مهم دینی مانند عهدنامه مالک اشتر اهمیت بسزایی دارد؛ لذا جا دارد در این قسمت به اهمیت عهدنامه مالک اشتر و نحوه استخراج این اصول اشاره شود.

عهدنامه مالک اشتر یکی از فصول درخشان نهج‌البلاغه است. «امام علی(ع) در این نامه، گرچه مالک اشتر را مخاطب قرار داده و قوانین حکومت عدل اسلامی و خط‌مشی و چارچوب آن را خطاب به او بیان فرموده است، اما واقعیت آن است که تمام حکومت‌ها، در تمام مکان‌ها و تمام زمان‌ها، مخاطب این پیمان‌نامه هستند. در عهدنامه مالک اشتر، فشرده‌ای از نظریات و افکار و اندیشه‌های جهان‌تاب حضرت علی(ع) به چنان صورت دقیق و عمیقی بیان شده است که می‌توان گفت در آن، تکلیف تمامی افراد بشر، چه به‌عنوان یک بنده و مخلوق در برابر پروردگار، چه به‌عنوان یک انسان در جامعه، چه به‌عنوان حاکمی که مسئول اجرای احکام اسلامی است و چه به‌عنوان فردی که تحت حمایت قوانین نجات‌بخش اسلام زندگی می‌کند، به‌وضوح و دقت روشن شده است. سفارش‌هایی که آن حضرت در این نامه خطاب به مالک اشتر و در واقع خطاب به انسان و تاریخ بشریت بیان فرموده است، هرگاه به درستی و به‌طور کامل اجرا شود، نه تنها ضامن ایجاد و حفظ عدالت اجتماعی و امنیت زندگی و آرامش خاطر و آسایش مردم جامعه است، بلکه بالاتر از آن، عامل مهمی است که در جامعه انسانی، زمینه‌های مساعدی را ایجاد می‌کند تا تمام افراد اجتماع، با علم و آگاهی و درک و ایمان، به خودسازی اسلامی بپردازند و چنان خود را از رذایل و مفاسد پیراسته گردانند که همگی به‌صورت بندگانی مؤمن و صالح برای خدا درآیند و راه نجات و رستگاری را طی کنند» (فاضل لنکرانی، ۱۳۷۹: ۲۸).

۱-۱. بیان مسئله

در تحقیق حاضر تلاش می‌شود تا براساس عهدنامه مالک‌اشتر اصول حکمرانی خوب در کلام حضرت امیر(ع) مورد بررسی قرار گرفته، استخراج شده و تطابق اسناد بالادستی کشور با آن بررسی گردد؛ بنابراین در ادامه ضمن استخراج اصول حکمرانی خوب از عهدنامه مالک‌اشتر با استفاده از روش داده‌بنیاد، به تحلیل اسناد بالادستی اقتصاد ایران در ارتباط با حکمرانی خوب از منظر امیرالمؤمنین(ع) پرداخته خواهد شد. این مقاله در تلاش است تا به سؤالات زیر به پاسخ دهد:

- اصول حکمرانی خوب مستخرج از عهدنامه مالک‌اشتر شامل چه مواردی می‌باشد؟
- اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران (قانون اساسی، سند چشم‌انداز بیست ساله کشور و برنامه پنجم توسعه اقتصادی) تا چه اندازه با اصول حکمرانی خوب از دیدگاه امیرالمؤمنین(ع) تطابق دارد؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

حکمرانی خوب از جمله مباحثی است که در صورت تحقق، منجر به بهبود عملکرد حکومت‌ها می‌گردد، به‌خصوص اگر براساس آموزه‌های دینی باشد. در زمینه حکمرانی خوب، مطالعات متعددی انجام شده است که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

- مبارک و آذریبوند (۱۳۸۸)، در مقاله‌ای تحت عنوان «نگاهی به شاخص‌های حکمرانی خوب از منظر اسلام و تأثیر آن بر رشد اقتصادی»، با استفاده از داده‌های ترکیبی به این نتیجه دست یافتند که نهادهای حاکمیتی یا در شکل کلی‌تر حکمرانی خوب نسبت به نهادهای دموکراتیک اهمیت بیشتری برای رشد اقتصادی دارند.
- کمیجانی و سلاطین (۱۳۸۸)، در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی تأثیر کیفیت حکمرانی بر رشد اقتصادی در ایران و کشورهای منتخب همسایه (ترکیه و پاکستان)»، اثر کیفیت حکمرانی را بر رشد اقتصادی با استفاده از داده‌های تلفیقی (پانل) در ایران و کشورهای منتخب همسایه در دوره ۱۹۹۶-۲۰۰۷ مورد بررسی قرار دادند. نتایج حاصل از مدل نیز نشان می‌دهد شاخص کیفیت حکمرانی در هر سه کشور دارای تأثیر مثبت و معنادار بر نرخ رشد اقتصادی می‌باشد؛ اما میزان تأثیرگذاری این شاخص در ترکیه بیشتر از ایران و پاکستان می‌باشد.
- ناظمی اردکانی (۱۳۹۰)، در مقاله‌ای با عنوان «حکمرانی خوب الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت»، روش تحقیق این مقاله توصیفی بوده و نتایج خود را این‌گونه بیان می‌دارد که ساخت «حکمرانی خوب» در ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی برای تأمین امنیت و رفاه جامعه است و رشد اقتصادی هدف می‌باشد؛ اما در «حکمرانی خوب با رویکرد اسلامی» رشد اقتصادی و تأمین امنیت و رفاه جامعه ابزار بوده و هدف «تعالی انسان» می‌باشد که بعد معنوی و مادی انسان را شامل می‌شود.
- محمدعلیپور و رحیمی عماد (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای با عنوان «علل شکل‌گیری انقلاب اسلامی ایران و نظریه حکمرانی خوب: مطالعه موردی حکومت پهلوی دوم در سال‌های ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷» به روش توصیفی تحلیلی به این نتیجه دست یافتند که در مقطع موردنظر روابط خصومت‌آمیز دولت با جامعه

مدنی به گسترش فساد سیاسی، بی‌ثباتی سیاسی و مشارکت سیاسی علیه نظام حاکم منجر شد، این عوامل موجب تسریع در روند شکل‌گیری انقلاب اسلامی ایران گشت.

- شاه‌آبادی و جامه‌بزرگی (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای تحت عنوان «نظریه حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه»، با روش توصیفی تحلیلی به این نتیجه دست یافتند که دیدگاه امام علی(ع) درباره حکمرانی نه تنها منافاتی با نظریه حکمرانی خوب ندارد بلکه در بسیاری از موارد از آن کامل‌تر و جامع‌تر می‌باشد.

- شاکری (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای تحت عنوان «تأملی بر مؤلفه‌های حکمرانی خوب در نهج‌البلاغه»، به روش توصیفی تحلیلی به این نتیجه دست یافت که امام علی(ع) هم در مقام نظر، معتقد به حکمرانی خوب بود و هم در مقام عمل می‌کوشید که آن را در جامعه حاکم کند و معتقد بودند که حکومتی می‌تواند مصداق حکمرانی خوب باشد که از اساس مبتنی بر ضوابط عقلی، شرعی و مقبول مردم باشد.

- یوسفی و بابایی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت عنوان «طراحی مدل حکمرانی خوب براساس نامه مالک اشتر و مقایسه آن با اصول حکمرانی خوب بانک جهانی» با استفاده از روش داده‌بنیاد به استخراج اصول حکمرانی خوب از منظر امیرالمؤمنین پرداخته، سپس آن را با دیدگاه بانک جهانی مقایسه نموده است.

تحقیق حاضر به دنبال کشف اصول حکمرانی خوب در نامه مالک اشتر با استفاده از روش داده‌بنیاد و بررسی قانون اساسی، سند چشم‌انداز بیست ساله کشور و برنامه پنجم توسعه اقتصادی از منظر تحقق اصول حکمرانی خوب از دیدگاه امام علی(ع) در نامه مالک اشتر می‌باشد که در هیچ‌کدام از کارهای انجام گرفته و کارهای مشابه آن این اتفاق نیفتاده است.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مدعی است که براساس تفکرات اسلامی و شیعی است. حضرت علی(ع) که از پیشوای بزرگ شیعیان است، در نامه مالک اشتر به طرح نکاتی پرداخته‌اند که فقط مربوط به آن دوره و شخص مالک اشتر نبوده است بلکه قابل تطبیق به همه زمان‌ها و دوره‌ها است. از این رو، مخاطب امام در این نامه، نه تنها مالک اشتر بلکه همه رهبران غیرمعصوم و صاحب منصبان حکومتی است.

۲. بحث

حکمرانی خوب مفهومی است که توان توضیح‌دهندگی بالایی برای تفاوت عملکرد کشورها را دارد. حضور ناکافی چارچوب‌های قانونی، نظام‌های مالی ناکارآمد، سازوکارهای نظارتی ناکافی، دخالت سیاسی بیش از حد، فساد گسترده در کشورهای درحال توسعه از دلایل طرح حکمرانی خوب بوده است. گرچه نظریه حکمرانی خوب به‌عنوان نظریه‌ای عام و جهان‌شمول مطرح شد؛ اما کاربردی این نظریه در جوامع

گونگون باید با توجه به ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی جامعه موردنظر صورت پذیرد؛ به‌طور مثال، در کشورهای مسلمان اجرای دستورالعمل‌های این نظریه نمی‌تواند بدون توجه به آموزه‌ها، سنت‌ها و نهادهای اسلامی که نقش عمده‌ای در شکل‌گیری بینش و رفتار اجتماعی، اقتصادی مردم و دولت‌های این کشورها دارد، صورت گیرد. بر این اساس با توجه به این‌که ما در یک کشور مسلمان زندگی می‌کنیم و از منابع دینی بسیاری برای الگو گرفتن و جهت‌گیری سیاسی، اقتصادی و فرهنگی برخورداریم؛ لذا نامه ۵۳ نهج‌البلاغه که سرشار از نکات حکومت‌داری می‌باشد برگزیده شد و به بررسی حکمرانی خوب از منظر عهدنامه پرداخته شده و تلاش شد تا میزان تحقق این مهم با اسناد بالادستی کشور تطبیق داده شود.

۲-۱. مفهوم حکمرانی خوب

ریشه‌یابی کلمه حکمرانی ما را به فعل Kubernan (راهبری یا هدایت کردن) می‌رساند. واژه‌ای که افلاطون آن را برای چگونگی طراحی یک نظام حکومتی به‌کار برده است. این واژه یونانی، در قرون وسطی به کلمه لاتین Gubernare تبدیل شده است که بر راندن، حکم‌روایی کردن یا راهبری دلالت دارد. این واژه آن‌چنان‌که از فرهنگ واژگان Concise Oxford Dictionary برمی‌آید هم معنای Government (حکومت) بوده است. در این‌جا حکمرانی، عمل یا شیوه حکومت کردن، مقام یا کارکرد حکومت کردن است (کایر، ۱۳۸۶: ۳).

در سال‌های اخیر بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول و همچنین سازمان ملل متحد نیز از دریچه‌های مختلف به این مفهوم پرداخته‌اند. برنامه عمران سازمان ملل و تا حدودی صندوق بین‌المللی پول، سیاست حکمرانی خوب را به‌عنوان کلید معمای توسعه برای اکثر کشورهای جهان به‌ویژه کشورهای توسعه نیافته و درحال توسعه مطرح نموده‌اند. براساس تعریف سازمان ملل، «حکمرانی مجموعه‌ای از اقدامات فردی و نهادی، عمومی و خصوصی برای برنامه‌ریزی و اداره مشترک امور است و فرایند مستمری از ایجاد تفاهم میان منافع متفاوت و متضاد است که در قالب اقدامات مشارکتی و سازگار حرکت می‌کند و شامل نهادهای رسمی و ترتیبات غیررسمی و سرمایه اجتماعی شهروندان است». بر این اساس، سازمان ملل متحد حکمرانی خوب را مشتمل بر سنت‌ها، نهادها و فرآیندهایی می‌داند که تعیین‌کننده نحوه اتخاذ تصمیمات دولتی و چگونگی و میزان اظهارنظر شهروندان در سیاست‌گذاری‌های کشور، کارایی اداره منابع و خدمات عمومی، جلوگیری از سوءاستفاده و چگونگی چاره‌اندیشی و رفع شکایات و تظلمات عموم مردم از سوی دولت است.

بانک جهانی هم در گزارشات خود حکمرانی خوب را به‌عنوان سنت‌ها و نهادهایی تعریف می‌کند که توسط آن‌ها قدرت در جهت مصلحت عمومی یک کشور اعمال می‌شود و مشتمل بر سه رکن اصلی است:

- ۱) فرایندی که از طریق آن صاحبان قدرت، انتخاب، نظارت و تعویض می‌شوند.
- ۲) دولت برای اداره کارآمد منابع و اجرای سیاست‌های درست، توانایی داشته باشد.
- ۳) احترام شهروندان و دولت به نهادهایی که تعاملات اجتماعی و اقتصادی میان آنها را اداره می‌کنند (میدری و خیرخواهان، ۱۳۸۳: ۲۱-۴۰).

در تعریف دیگر از یونسکو در سال ۲۰۰۲ حکمرانی خوب به معنای سازوکارها، فرآیندها و نهادهایی است که به واسطه آن‌ها شهروندان، گروه‌ها و نهادهای مدنی، منافع مدنی خود را دنبال می‌کنند و حقوق قانونی خود را به اجرا درمی‌آورند و تعهداتشان را برآورده می‌سازند. همچنین حکمرانی خوب را فرآیند تصمیم‌گیری و اجرای تصمیم‌ها با تمرکز بر بازیگران رسمی و غیررسمی تعریف می‌کنند (برادران شرکاء، ۱۳۸۶: ۴).

۲-۲. مؤلفه‌های حکمرانی خوب

بانک جهانی، حکمرانی خوب را بر اساس شش مؤلفه تعریف نموده است (رزمی و صدیقی، ۱۳۹۱: ۴). که این مؤلفه‌ها عبارتند از:

۲-۲-۱. پاسخگویی دولت و حق اظهارنظر مردم (Voice and Accountability)

پاسخگویی دولت و حق اظهارنظر مردم بیانگر میزان مشارکت شهروندان در انتخاب دولت و نظام سیاسی است. از این رو در این مؤلفه میزان آزادی بیان، آزادی احزاب و تشکلهای و اجتماعات و آزادی رسانه‌های جمعی موردنظر است. از این دیدگاه هرچه مردم در یک جامعه نقش بیشتری در تعیین حکومت‌هایشان داشته باشند، حضور و نقش احزاب و تشکلهای و نظایر آن‌ها در جامعه بیشتر باشد و رسانه‌های جمعی و افراد مختلف بتوانند از آزادی فعالیت و بیان بیشتر برخوردار باشند، وضعیت حکمرانی خوب بهتر خواهد بود (نادری، ۱۳۹۰: ۷۵).

۲-۲-۲. ثبات سیاسی و عدم خشونت (Political Stability)

این مؤلفه به میزان ثبات رژیم حاکم و رهبران آن، درجه احتمال تداوم حیات مؤثر دولت و تداوم سیاست‌های جاری در صورت مرگومیر یا تغییر رهبران و دولت‌مردان فعلی می‌پردازد (رزمی و صدیقی، ۱۳۹۱: ۵).

۲-۲-۳. کارایی و اثربخشی دولت (Government Effectiveness)

هرگاه دولت از منابع محدود تحت اختیار خود، بیش‌ترین استفاده را برده و فعالیت‌های دولت نتایجی را به بار بیاورد که نیازهای جامعه را برآورده سازد، دولتی کارآمد بر سر کار است. کارایی و اثربخشی دولت می‌تواند به کاهش هزینه‌های اداره جامعه و کیفیت بالاتر خدمات دولتی، بهبود کسب و کار و آزادی اقتصادی و در نتیجه رفاه بیشتر منجر شود. در واقع عملکرد نامناسب دولت‌ها، حجم کاری زیاد و توان ناکافی دولت‌ها برای خدمت‌رسانی، زمینه سلب اعتماد شهروندان و در نتیجه افزایش دغدغه‌های ذهنی آنان را فراهم می‌آورد (دانایی‌فرد، ۱۳۹۱: ۵۲).

۲-۲-۴. کیفیت قوانین و مقررات (Regulatory Quality)

میزان مقررات اضافی و دست‌وپا گیر و هزینه‌های ناشی از آن از جمله عواملی هستند که دولت‌ها را از حکمرانی خوب دور می‌نماید. لذا میزان این مقررات از جمله مؤلفه‌های حکمرانی خوب به شمار می‌رود (قلی‌پور، ۱۳۸۴: ۱۱۶).

۲-۲-۵. حاکمیت قانون (Rule of Law)

حاکمیت قانون معرف میزان احترام شهروندان و دولت‌مردان یک کشور برای نهادهایی است که با هدف وضع قوانین، اجرای آن‌ها و حل اختلافات ایجاد شده‌اند. سه شرط اساسی حاکمیت قانون عبارتند از: شرط اول حمایت از افراد در مقابل دزدی، خشونت و دیگر اقدام‌های غارتگری است. شرط دوم حمایت در مقابل اقدام‌های خودسرانه دولتی است که فعالیت‌های اقتصادی را مختل می‌کند و شرط سوم وجود نظام قضایی قابل پیش‌بینی و منصف است. تضمین حقوق مالکیت و حسن اجرای قراردادهای کلیدی برای هدایت صحیح منابع به سرمایه‌گذاری‌های مولد و جلوگیری از اتلاف آن در فعالیت‌های رانت‌جویانه است و ناتوانی یک جامعه در فراهم آوردن سازوکارهایی برای تضمین قراردادهای به شیوه‌ای کارا و کم‌هزینه، یکی از مهم‌ترین دلایل رکودهای تاریخی و همین‌طور توسعه‌نیافتگی‌های کشورهای جهان سوم است. وقتی این احتمال وجود دارد که شریک تجاری افراد (که ممکن است دولت نیز باشد) از قراردادهای پیروی نکند، میزان ریسک افزایش می‌یابد و گسترش تولید کمتر خواهد بود (برادران شرکاء و ملک‌الساداتی، ۱۳۸۷: ۳۶۶).

۲-۲-۶. مهار فساد (Corruption)

مؤلفه مهار فساد، فساد در میان مقامات رسمی، اثربخشی تدبیرهای ضد فساد، تأثیر آن بر جذب سرمایه‌های خارجی، پرداخت اضافی یا رشوه برای گرفتن مجوزهای اقتصادی و ... را اندازه‌گیری می‌کند (مبارک و آذر پیوند، ۱۳۸۸: ۱۹۰).

۲-۳. استخراج عوامل مؤثر بر حکمرانی خوب در عهدنامه مالک‌اشتر

۲-۳-۱. روش داده‌بنیاد

برای واژه گراند تئوری (Grounded Theory) در زبان فارسی، معادل‌هایی مثل: «نظریه مبنایی»، «نظریه داده‌بنیاد»، «نظریه زمینه‌ای»، «تئوری مفهوم‌سازی بنیادی»، «متدولوژی رویش نظریه‌ها»، «نظریه بنیادی» و «گراند تئوری» ارائه شده است. هر چند اصطلاح «نظریه زمینه‌ای» از نظر لغوی با واژه انگلیسی آن قرابت بیشتری دارد ولی «نظریه داده‌بنیاد» از سوی محققین بیشتری، مورد استفاده قرار گرفته است (مهرابی، ۱۳۹۰: ۱۱).

واژه «گراند»، در «گراند تئوری» نشان‌گر آن است که هر تئوری که براساس این روش تدوین می‌شود، بر «زمینه‌ای مستند از داده‌های واقعی» بنیاد نهاده شده است. در تعریف نظریه داده‌بنیاد گفته شده است:

«نظریه داده‌بنیاد عبارت است از فرآیند ساخت یک نظریه مستند و مدون، از طریق گردآوری سازمان‌یافته داده‌ها و تحلیل استقرایی مجموعه داده‌های گردآوری‌شده، به‌منظور پاسخگویی به پرسش‌های نوین، در زمینه‌هایی که فاقد مبانی نظری کافی برای تدوین هرگونه فرضیه و آزمون هستند» (منصوریان، ۱۳۸۶: ۵).

پاول می‌گوید: نظریه داده‌بنیاد، روشی است که نظریه‌ها، مفاهیم، فرضیه‌ها و قضایا را طی یک فرایند منظم، به‌جای استنتاج از پیش‌فرض‌های قبلی، سایر پژوهش‌ها یا چارچوب‌های نظری موجود، به‌طور مستقیم از داده‌ها کشف می‌کند (پاول، ۱۹۹۹: ۶۷).

نظریه داده‌بنیاد، به‌ارائه یک روش سیستماتیک دقیق برای مفهوم‌سازی می‌تواند محققان را یاری کند. تئوری‌های استخراج شده از نظریه داده‌بنیاد، به‌صورت استقرایی از پدیده مورد مطالعه، منشعب می‌گردند. این تئوری‌ها، از طریق جمع‌آوری سیستماتیک داده‌های تجربی و تجزیه و تحلیل آن‌ها کشف و توسعه داده می‌شوند. جمع‌آوری اطلاعات و بسط نظریه، ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند. در نظریه داده‌بنیاد، تحقیق، با یک تئوری و سپس اثبات آن آغاز نمی‌شود، بلکه روند تحقیق با یک حوزه مطالعاتی شروع گردیده و به‌تدریج، موارد مرتبط پذیرا می‌گردند (استراوس و کوربین، ۱۹۹۸: ۵۰).

ممکن است این شبهه پیش آید که نظریه داده‌بنیاد «روش» است یا «نظریه». براساس دیدگاه پدیدآورندگان آن، نظریه داده‌بنیاد در واقع «روشی» است کیفی برای ساخت نظریه‌ای که مبتنی بر واقعیات و داده‌ها باشد (منصوریان، ۱۳۸۶: ۸).

یکی از روش‌هایی که می‌تواند به‌مثابه پلی بین دو پارادایم گذشته و آینده، نقش اساسی ایفا کند، روش نظریه داده‌بنیاد است. روشی که با استفاده از استقراء و براساس داده‌های واقعی و کیفی، به خلق و ایجاد نظریه می‌پردازد. این روش، با شکستن قالب‌های محدود گذشته که غالباً با آزمون نظریه‌های مستفاد از قیاس اکتفا می‌کرد، خود به نظریه‌سازی می‌پردازد. این ویژگی موجب شده است که روش نظریه داده‌بنیاد با تحقیقات اسلامی سنخیت بیشتری داشته باشد؛ زیرا تحمیل پیش‌فرض‌های محقق، بر متون اسلامی و تفسیر به رأی آن‌ها، برای انطباق با نظریه‌های برخاسته از رویکردهای تجربی و مادی، به شدت از سوی اندیشمندان مسلمان، مورد نکوهش واقع شده است. از سوی دیگر، مراحل انجام نظریه داده‌بنیاد از نحوه جمع‌آوری داده‌ها تا مراحل دسته‌بندی آن‌ها و تجزیه و تحلیل نهایی و ارائه نظریه، بی‌شبهت با سیره محققین اسلامی نیست (مهرابی، ۱۳۹۰: ۲۴).

۲-۳-۲. واژه‌شناسی حکمرانی خوب

با توجه به تعاریف حکمرانی خوب و مفاهیمی که بانک جهانی برای حکمرانی خوب عنوان نموده است و هم‌چنین تطابقی که با عهدنامه مالک‌اشتر صورت پذیرفت، اگر بخواهیم واژه‌ای معادل مفهوم حکمرانی خوب در نامه مالک‌اشتر انتخاب کنیم، همان واژه حکمرانی خوب است که می‌تواند بیانگر سفارشات و نصایح حضرت علی(ع) به مالک‌اشتر باشد.

۲-۳-۳. جمع‌آوری مؤلفه‌های مؤثر بر مفهوم‌پردازی

در نظریه داده‌بنیاد، نمونه‌برداری با فرایند حس عام و با داده‌هایی که تأمین‌کننده اطلاعات اولیه هستند آغاز می‌شود که از آن می‌توان به‌عنوان نمونه‌برداری تئوریک نام برد. در نظریه داده‌بنیاد، تحقیق با یک تئوری و سپس اثبات آن آغاز نمی‌شود، بلکه روند تحقیق، با یک حوزه مطالعاتی شروع گردیده و به‌تدریج موارد مرتبط پدیدار می‌گردد (اخوان و جعفری، ۱۳۸۵: ۱۴).

نظریه پردازان داده بنیاد از روالی استفاده می کنند که مستلزم جمع آوری و تحلیل همزمان و زنجیره وار داده ها است. نمونه برداری نظری در نظریه پردازی داده بنیاد به این معنا است که اشکالی از جمع آوری داده ها را انتخاب می کنند که متون و تصورات مفیدی را در راستای تولید یک نظریه به دست خواهد داد. این بدان معناست که نمونه برداری، ارادی است و متمرکز بر تولید یک نظریه است (مهرابی، ۱۳۹۰: ۱۸). جمع آوری داده ها، روندی کاملاً انعطاف پذیر است. متون اسلامی به عنوان اسناد و مدارک، از جمله منابع بسیار ارزشمند و مطلوبی هستند که زمینه مناسب برای جمع آوری اطلاعات را فراهم می آورد. از این رو در این تحقیق، منبع جمع آوری داده ها، عهدنامه مالک اشتر بوده است که از حیث سند، در زمره اسناد معتبر اسلامی قرار دارد. لذا با تکیه بر عنوان تحقیق و تمرکز بر آن، به جمع آوری داده ها جهت تولید یک نظریه می پردازیم.

۲-۳-۴. تفسیر مؤلفه ها

بعد از جمع آوری داده ها، نوبت به تفسیر مؤلفه های یافته شده در متن عهدنامه مالک اشتر می رسد. در نظریه داده بنیاد برای تفسیر مؤلفه ها، سه فن کدگذاری مبنی بر: کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی بیان شده است که در قسمت های بعدی به تفصیل به آن ها می پردازیم.

۲-۳-۴-۱. کدگذاری باز

در این مرحله، براساس روش مرسوم در نظریه داده بنیاد، به هر یک از اجزاء، عنوان و برجسی داده می شود. این عنوان که اصطلاحاً به آن «کد» گفته می شود، باید گویای محتوای داده باشد، به طوری که محقق و خواننده با مشاهده این عنوان و تیتیر تا حدود زیادی به مفهوم جملات پی ببرند (میلز و هابرم، ۲۰۰۲: ۵۱). در اجرای این مرحله برای داده های جمع آوری شده از نامه مالک اشتر عناوین مناسبی به عنوان کد برگزیده شد. نتایج حاصل از کدگذاری باز شامل ۱۱۲ کد می باشد که به جهت اختصار تنها بخشی از آن در جدول (۱) نمایش داده می شود.

جدول ۱: کدگذاری باز

شناسه	متن عهدنامه (داده ها)	مفهوم (کد)
R1	خراج آن دیار (مصر) را جمع آور.	جمع آوری خراج (مالیات)
R2	با دشمنان مصر نبرد کن.	مبارزه با دشمن
R3	کار مردم را اصلاح کن.	اصلاح امور مردم
R4	شهرهای مصر را آباد ساز.	آبادانی
R5	اطاعت خدا را بر دیگر کارها مقدم دار.	تقدم اطاعت خدا بر دیگر کارها
R6	نفس خود را از پیروی آرزوها باز دار.	جلوگیری نفس از پیروی آرزوها
R7	نیکوترین اندوخته تو باید اعمال صالح و درست باشد.	انجام اعمال صالح بهترین اندوخته حکمران
R8	هوای نفس را در اختیار گیر.	کنترل هوای نفس
R9	از آنچه حلال نیست خویشتن داری کن.	دوری از حرام
R10	مهربانی با مردم را پوشش دل خویش قرار ده و با همه دوست و مهربان باش، مبادا هرگز چنان حیوان شکاری باشی که خوردن آنان را غنیمت دانی.	مهربانی کردن با مردم

R11	مهربانی با مردم را پوشش دل خویش قرار ده و با همه دوست و مهربان باش، مبادا هرگز چنان حیوان شکاری باشی که خوردن آنان را غنیمت دانی.	نگاه مهربانانه به مردم داشتن
R12	مردم دو دسته‌اند: دسته‌ای برادر دینی تو و دسته دیگر همانند تو در آفرینش می‌باشند.	وجود رابطه برادری بین مردم و حکمران و همانند بودن در آفرینش (عدم تبعیض)
R13	اگر گناهی از مردم سر می‌زند یا علت‌هایی بر آنان عارض می‌شود، یا خواسته و ناخواسته اشتباهی مرتکب می‌گردند، آنان را ببخشای و بر آنان آسان گیر، آن گونه که دوست داری خدا تو را ببخشد و بر تو آسان گیرد.	چشم‌پوشی از خطای مردم و آسان‌گیری بر آنها
R14	همانا تو از آنان برتر و امام تو از تو برتر و خدا بر آن کس که تو را فرمانداری مصر داد والاتر است که انجام امور مردم مصر را به تو واگذارده و آنان را وسیله آزمون تو قرار داده است.	توجه به این که منصب حکمرانی یک مقام و موقعیت نیست بلکه آزمون الهی است.
R15	هرگز با خدا مستیز که تو را از کیفر او نجاتی نیست و از بخشش و رحمت او بی‌نیاز نخواهی بود.	در مقابل خدا قرار نرفتن و توجه به نیازمندی انسان به خدا
R16	بر بخشش مردم پشیمان مباش و از کیفر کردن شادی مکن و از خشمی که توانی از آن رها گردی شتاب نداشته باش.	پشیمان نبودن از بخشش مردم
R17	بر بخشش مردم پشیمان مباش و از کیفر کردن شادی مکن و از خشمی که توانی از آن رها گردی شتاب نداشته باش.	شادی نکردن از کیفر کردن مردم
R18	بر بخشش مردم پشیمان مباش و از کیفر کردن شادی مکن و از خشمی که توانی از آن رها گردی شتاب نداشته باش.	شتاب نداشتن در خشم و دوری از عصبانیت
R19	به مردم نگو به من فرمان دادند و من نیز فرمان می‌دهم پس باید اطاعت شود که این گونه خود بزرگ‌بینی دل را فاسد و دین را پژمرده و موجب زوال نعمت‌هاست.	نفی رابطه رئیس و مرئوس
R20	به مردم نگو به من فرمان دادند و من نیز فرمان می‌دهم پس باید اطاعت شود که این گونه خود بزرگ‌بینی دل را فاسد و دین را پژمرده و موجب زوال نعمت‌هاست.	فرمان دادن و دستور اطاعت کردن موجب خود بزرگ‌بینی می‌شود و خود بزرگ‌بینی دل را فاسد، دین را پژمرده و موجب زوال نعمت‌ها می‌شود.
R21	و اگر با مقام و قدرتی که داری دچار تکبر و خود بزرگ‌بینی شدی به بزرگی حکومت پروردگار که برتر از حکومت تو است بنگر که تو را از آن سرکشی نجات می‌دهد و تندروری تو را فرومی‌نشاند و عقل و اندیشه‌ات را به جایگاه اصلی بازمی‌گرداند.	همیشه به یاد خدا بودن برای قدرتمند و توانگر مانع تکبر و تندروری می‌شود.
R22	بپرهیز که خود را در بزرگی همانند خداوند پنداری و در شکوه خداوندی همانند او دانی، زیرا خداوند هر سرکشی را خوار می‌سازد و هر خودپسندی را بی‌ارزش می‌کند.	پرهیز از همانند دانستن خود با خداوند که این تفکر موجب خواری و ذلت می‌گردد.
R23	با خدا و با مردم و با خویشاوندان نزدیک و با افرادی از رعیت خود که آنان را دوست داری، انصاف را رعایت کن که اگر چنین نکنی ستم روا داری و کسی که به بندگان خدا ستم روا دارد خدا به جای بندگانش دشمن او خواهد بود.	رعایت انصاف با خدا و مردم و خویشاوندان و رعیت مورد علاقه
R24	با خدا و با مردم و با خویشاوندان نزدیک و با افرادی از رعیت خود که آنان را دوست داری، انصاف را رعایت کن که اگر چنین نکنی ستم روا داری و کسی که به بندگان خدا ستم روا دارد خدا به جای بندگانش دشمن او خواهد بود.	عدم رعایت انصاف موجب ستم به مردم است و کسی که ستم روا دارد خدا دشمن او می‌شود.

منبع: یافته‌های تحقیق

۲-۳-۴-۲. کدگذاری محوری

در مرحله قبل یعنی مرحله کدگذاری باز، بعد از جمع‌آوری اطلاعات و دادن کدهایی واضح و شفاف، تعداد ۱۱۲ کد استخراج گردید؛ که در مرحله کدگذاری محوری می‌خواهیم ارتباط و پیوند این کدها را با یکدیگر نشان دهیم.

بنابراین، وظیفه محقق در این مرحله، دسته‌بندی و مقایسه عناوین استخراج شده از داده‌ها است. این کار مستلزم صرف وقت و حوصله بسیار است، چرا که در ابتدا ارتباط بین آن‌ها، چندان آشکار نیست، در واقع محقق خود را با انبوهی از داده‌های خام روبه‌رو می‌بیند که چندان به هم ربطی ندارند اما به‌زودی پیوندهای نامرئی هویدا خواهد شد و زیبایی روش نظریه داده‌بنیاد در این مرحله نهفته است (مهرابی، ۱۳۹۰: ۲۱). با مقایسه مفاهیم مختلف می‌توان زمینه‌های مشترک بیشتری را میان آن‌ها کشف کرد که امکان طبقه‌بندی مفاهیم مشابه در قالب طبقه‌بندی‌های یکسان را فراهم خواهد ساخت. پدیدآورندگان این نظریه، نام این فرایند مقایسه مستمر مفاهیم با یکدیگر را «روش مقایسه پایدار» یا «روش تطبیق مداوم» نامیده‌اند (سلدن، ۲۰۰۵: ۱۱۹).

لذا با استفاده از مقایسه پایدار و مستمر، زمینه ظهور ابعاد مشترک مفاهیم را با کدگذاری محوری امکان‌پذیر می‌نماییم و به مؤلفه‌های جدید دست می‌یابیم.

کدگذاری محوری حکمرانی خوب از نامه مالک‌اشتر شامل ۴۶ مؤلفه شده است که بخشی از آن به‌اختصار در جدول (۲) نشان داده می‌شود.

جدول ۲: کدگذاری محوری

ردیف	مفاهیم	مؤلفه‌ها
۱	جمع‌آوری خراج (مالیات)	جمع‌آوری مالیات‌های حکومتی
۲	مبارزه با دشمن	آمادگی برای دفاع از کشور
۳	اصلاح امور مردم، اصلاح امور مردم که مانع کینه‌توزی و دشمنی شود.	توجه و رسیدگی به امور مردم
۴	آبادانی، تخفیف در خراج موجب آبادانی شهرها می‌شود.	آباد کردن و رونق دادن به شهرها
۵	تقدم اطاعت خدا بر دیگر کارها، توجه مداوم به خدا داشتن و خدا را ناظر اعمال خود دانستن، در مقابل خدا قرار نگرفتن و توجه به نیازمندی انسان به خدا، همیشه به یاد خدا بودن برای قدرتمند و توانگر مانع تکبر و تندروی می‌شود، پرهیز از همانند دانستن خود با خداوند که این تفکر موجب خواری و ذلت می‌گردد، پرستش خدای یگانه و انجام واجبات الهی	بندگی و ارتباط با خدا
۶	جلوگیری نفس از پیروی آرزوها، کنترل هوای نفس، پرهیز از کبر و غرور برای لغو سنت‌های گذشته و ایجاد سنت‌های جدید، اجتناب از خودپسندی، اجتناب از منت‌گذاری در برابر خدمات انجام داده، بزرگ ندانستن کارهای انجام داده، بیان آشکار عذر حکمران نوعی ریاضت و خودسازی است.	مقابله با هوای نفس
۷	انجام اعمال صالح بهترین اندوخته حکمران، دوری از حرام، پرستش خدای یگانه و انجام واجبات الهی	انجام اعمال عبادی
۸	مهربانی کردن با مردم، نگاه مهربانانه به مردم داشتن، چشم‌پوشی از خطای مردم و آسان‌گیری بر آن‌ها، پشیمان نبودن از بخشش مردم، شادی نکردن از کیفر کردن	ارتباط رنوفانه با مردم

	مردم، شتاب نداشتن در خشم و دوری از عصبانیت.	
۹	دلجویی مداوم حکمران از یتیمان خردسال و پیران سالخورده	عدم غفلت از یتیمان و سالخوردگان
۱۰	وجود رابطه برادری بین مردم و حکمران و همانند بودن در آفرینش	توجه به روابط افراد در آفرینش (عدم تبعیض)
۱۱	عدم مشورت با بخیل، عدم مشورت با ترسو، عدم مشورت با حریص، نپذیرفتن سخن چین و دوری از خیانتکار.	دوری از افراد نالایق
۱۲	رعایت انصاف با خدا و مردم و خویشاوندان و رعیت مورد علاقه، عدم رعایت انصاف موجب ستم به مردم است و کسی که ستم روا دارد خدا دشمن او می‌شود.	رفتار منصفانه داشتن
۱۳	اعتدال در حق.	با اعتدال عمل کردن
۱۴	عدالت فراگیر، عدم تساوی در برخورد با نیکوکار و بدکار.	عمل بر اساس عدالت
۱۵	عدم اعطای امتیاز به نزدیکان حکمران، دوری از امتیازخواهی در امور مساوی با مردم، ایجاد فضایی که افراد از تملق دوری کنند.	سلب امتیاز از افراد فرصت طلب
۱۶	جلب خشنودی گسترده مردم، تخفیف در خراج موجب گسترش عدالت می‌شود، در اعطای حق به صاحب آن شکبیا باش، رابطه گسترش عدالت و مهربانی با رعیت با اطمینان و اعتماد به آن‌ها.	جلب رضایت عمومی
۱۷	دور کردن افرادی که بازگوکننده عیوب دیگران هستند از حکومت و حکمران، دور کردن خواص و نزدیکان از حکومت	دور کردن افراد ناشایست از حکومت
۱۸	توجه به اینکه منصب حکمرانی یک مقام و موقعیت نیست بلکه آزمون الهی است، نفی رابطه رئیس و مرئوس، فرمان دادن و دستور اطاعت کردن موجب خود بزرگ‌بینی می‌شود و خود بزرگ‌بینی دل را فاسد، دین را پژمرده و موجب زوال نعمت‌ها می‌شود.	عدم برتری رئیس و حکمران
۱۹	نشستن حکمران با افراد نیازمند در مجلس عمومی.	شاخص‌های جلب اعتماد رعیت
۲۰	عدم لغو و بی‌اعتنایی به آداب و رسوم گذشته، عدم ایجاد آدابی که به سنت‌های خوب گذشته زیان وارد می‌کند.	احترام و توجه به آداب و رسوم خوب گذشتگان
۲۱	گفتگو با دانشمندان و بحث با حکیمان موجب اطلاع از وضعیت شهرها و ایجاد اصلاح و آبادانی و برقراری نظم و قانون در شهرهاست.	توجه به مجالست و مباحث با دانشمندان و حکیمان و آثار آن

منبع: یافته‌های تحقیق

۲-۳-۴-۳. کدگذاری انتخابی

همان‌طور که در کدگذاری محوری مشاهده شد کدها و مفاهیم مشابه تحت عنوانی جامع قرار گرفتند و نتایج حاصل از آن ۴۶ مؤلفه بود، حال در آخرین مرحله از کدگذاری که به کدگذاری انتخابی معروف است، پژوهشگر با توجه به مراحل قبلی، به استحکام بیش‌تر مفاهیم و مؤلفه‌ها می‌پردازد. در این مرحله در یک دسته‌بندی کلی‌تر، داده‌های سازماندهی شده در قالب مؤلفه‌های گوناگون و در ابعاد محدودتری دسته‌بندی می‌شوند (آلن، ۲۰۰۳: ۱۴). در مرحله کدگذاری انتخابی، وجوه مشترک مؤلفه‌های سرآمده از مراحل قبلی، شناسایی شدند و با توجه به اشتراکات آن‌ها در دسته‌بندی کلی‌تر و محدودتری سامان‌دهی شدند. جدول (۳) کدگذاری انتخابی حکمرانی خوب را براساس نامه مالک‌اشتر نشان می‌دهد. نتایج حاصل از کدگذاری انتخابی شامل ۶ مؤلفه می‌باشد.

جدول ۳: کدگذاری انتخابی

متغیر وابسته (موضوع)	ابعاد	مؤلفه‌ها	
حکمرانی مؤثر	مبارزه با فساد	بندگی و ارتباط با خدا	
		انجام اعمال عبادی	
		مقابله با هوای نفس	
		توجه به روابط افراد در آفرینش (عدم تبعیض)	
		عدم برتری رئیس و حکمران	
		سلب امتیاز از افراد فرصت طلب	
		تأثر حکومت فاسد بر رعیت	
		توجه به نیازهای حکومتیان	
		توجه به حسن سابقه در انتخاب کارگزاران حکومتی	
		توجه و زیر نظر داشتن اعمال حکومتیان	
		مراقبت پنهانی از افراد حکومتی و توجه به آثار آن	
		دور کردن افراد ناشایست از حکومت	
	ایجاد ثبات در جامعه	برخورد قاطع با مفسدین	
		ارتباط رؤفانه با مردم	
		اجتناب از ظلم و توجه به آثار آن	
	انتخاذ سیاست‌های صحیح توسط دولت	صلح با دشمن و توجه به آثار آن	
		توجه و رسیدگی به امور مردم	
		رفع حاجات مردم در اسرع وقت	
		رفتار منصفانه داشتن	
		با اعتدال عمل کردن	
		جلب رضایت عمومی	
		توجه ویژه به مستمندان و نیازمندان	
		لزوم رسیدگی شخصی حکمران به برخی امور	
		عدم غفلت از یتیمان و سالخوردهگان	
		آباد کردن و رونق دادن به شهرها	
		توجه به اعطای حق	
		اهتمام به انجام به موقع کارها	
		معیارهای انتخاب اصلح	
		دوری از افراد نالایق	
		جمع‌آوری مالیات‌های حکومتی	
		اهمیت خراج و مالیات در کشور	
		توجه به موقعیت مالیات‌دهندگان	
		توجه به آبادانی در جمع‌آوری خراج	
		آمادگی برای دفاع از کشور	
		مراقبت همیشگی از دشمن	
		تحت نظارت مردم قرار داشتن حکومت	شاخص‌های جلب اعتماد رعیت
			پنهان نبودن از مردم و توجه به عواقب آن

	احترام مردم و دولت به قوانین	شفاف‌سازی و توضیح اعمال حکمران برای رفع بدگمانی رعیت
		مراجعه به قرآن و سنت
		مجازات افراد خاطی
		عمل براساس عدالت
		احترام و توجه به آداب و رسوم خوب گذشتگان
		نظارت بر بازار
	عبرت‌آموزی از حکومت‌ها، سنت‌ها و روش‌های پسندیده پیشین	
تنظیم مناسب قوانین	ایجاد یک نظام مشورتی	

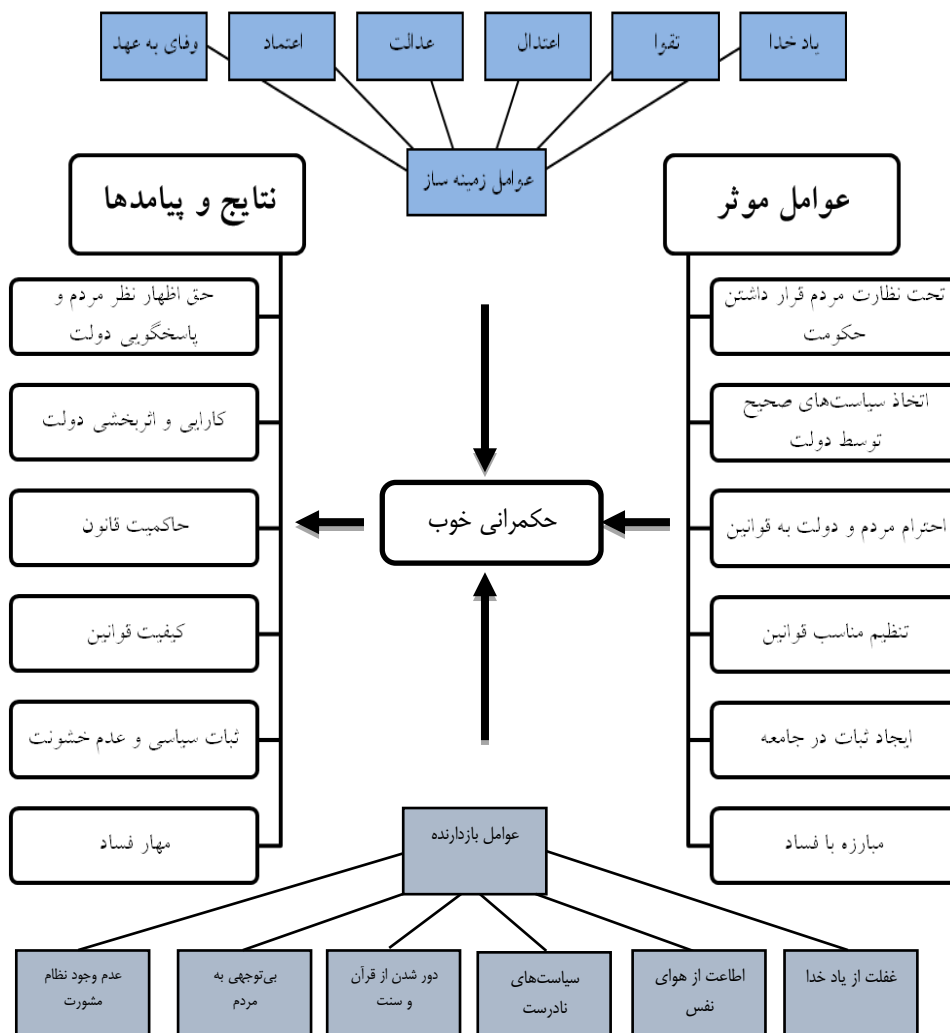
منبع: یافته‌های تحقیق

۲-۳-۴-۴. مدل‌سازی

چنان‌چه اشاره شد در مرحله کدگذاری انتخابی به مواردی دست یافتیم که شامل ۶ مؤلفه می‌باشد. حال در این مرحله به دنبال چارچوب نظری خواهیم بود. به این نحو است که در منابعی که به معرفی روش‌شناسی داده‌بنیاد پرداخته‌اند، این مرحله را به دست آورد طبیعی مرحله کدگذاری انتخابی، دانسته‌اند و خوش‌بینانه اظهار داشته‌اند که تجزیه و تحلیل پایانی به‌منظور تکوین نظریه، در این مرحله، صورت می‌گیرد. با توجه به مؤلفه‌های پدیدار شده از دل داده‌ها، در مورد رخدادها و موفقیت‌ها، تصویر غنی‌تری از مفاهیم و مؤلفه‌ها، فراهم می‌گردد. در کدگذاری انتخابی، به پالایش یافته‌های قبلی پرداخته می‌شود و با طی این فرایند، در نهایت، چارچوبی نظری پدیدار می‌شود.

مدل حکمرانی خوب حاصل از اجرای روش‌شناسی نظریه داده‌بنیاد، در جدول (۴) آمده است.

نمودار ۱: مدل جامع حکمرانی خوب در عهدنامه مالک‌اشتر

همان‌طور که در نمودار (۱) نشان داده شده است مدل جامع حکمرانی خوب در عهدنامه مالک‌اشتر استخراج گردید و ارتباط عناصر آن با مؤلفه‌های بانک جهانی نیز مشخص شده است. به‌طوری‌که با بررسی پیشینه مفاهیم و تجزیه و تحلیل آن‌ها و توجه به نتیجه کارکردی آن‌ها توانستیم ارتباط این مفاهیم را با شش مؤلفه بانک جهانی مشخص کنیم.

۲-۴. تحلیل اسناد بالادستی اقتصاد ایران در ارتباط با حکمرانی خوب از منظر امیرالمؤمنین(ع)

۲-۴-۱. بررسی مؤلفه‌های حکمرانی خوب در قانون اساسی

در این قسمت جهت بررسی میزان توجه به ابعاد حکمرانی خوب به‌دست‌آمده در نمودار (۱)، سیاست‌های کلی قانون اساسی را با لحاظ کردن آن مفاهیم مورد بررسی قرار می‌دهیم. به جهت اختصار در جدول شماره (۴) فقط شماره اصول برای هر مؤلفه آمده است.

جدول ۴: بررسی مؤلفه‌های حکمرانی خوب در قانون اساسی کشور

مؤلفه‌های حکمرانی خوب	بررسی مؤلفه‌های حکمرانی خوب در قانون اساسی
تحت نظارت مردم قرار داشتن حکومت	اصول: ۱۴۲، ۴۹، ۱۴۲، ۴۹، ۵، ۴۹، ۱۱۳، ۱۰۹، ۱۱۳، ۱۲۱، ۱۳۷، ۸۸، ۸۹، ۸۴، ۶۷، ۹۸، ۹۹، ۱۵۶، ۳، ۳۴، ۳۵، ۳۷، ۳۸، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۸، ۸۴، ۱۵۸، ۱۲۶، ۱۶۱، ۱۷۶، ۱۲۲، ۷، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۲، ۸۳، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۱۳۳، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷.
اتخاذ سیاست‌های صحیح توسط دولت	اصول: ۳، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۱، ۴۳، ۴۴، ۴۶، ۴۷، ۵۰، ۵۱، ۵۶، ۱۰۰، ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۶۸، ۱۳۴، ۱۷۶.
احترام مردم و دولت به قوانین	اصول: ۱۰۷، ۱۱۰، ۱۱۰، ۷۱، ۷۲، ۱۱۳، ۱۲۵، ۱۲۸، ۱۳۳، ۱۳۸، ۱۴۰، ۱۵۶، ۱۷۰، ۱۷۳، ۱۱۱، ۸۸، ۸۹، ۱۲۳، ۱۳۴، ۱۳۷، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۶۴، ۱۷۱، ۵۲، ۵۴، ۵۵، ۷۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۱۳۳، ۱۳۶، ۱۴۰، ۱۷۰، ۱۷۳، ۱۴۲، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱.
تنظیم مناسب قوانین	اصول: ۶، ۷، ۵۹، ۶۰، ۶۵، ۷۰، ۹۱، ۹۸، ۱۰۲.
ایجاد ثبات در جامعه	اصول: ۳، ۴۳، ۷۹، ۱۳۱، ۱۵۲، ۱۵۳.
مبارزه با فساد	اصول: ۹، ۲۵، ۳۲، ۳۳، ۳۶، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۳، ۴۸، ۴۹، ۵۳، ۵۵، ۷۲، ۷۶، ۷۷، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۹۱، ۱۰۱، ۱۴۰، ۱۴۸، ۱۶۵، ۱۶۸.

منبع: یافته‌های تحقیق

چنانچه ملاحظه می‌شود جزءبه‌جزء متن قانون اساسی بررسی شده و با دقت نظر به ایجاد ارتباط آن با مفاهیم حکمرانی خوب مستخرج از عهدنامه مالک‌اشتر پرداختیم؛ بنابراین می‌توان چنین ادعان داشت که در تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تمامی مؤلفه‌های حکمرانی خوب در عهدنامه مالک‌اشتر مورد توجه قرار گرفته است. حال به بررسی حکمرانی خوب در سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور می‌پردازیم و میزان توجه به این مفاهیم را مورد ارزیابی قرار می‌دهیم.

۲-۴-۲. بررسی حکمرانی خوب در سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور و ارزیابی آن

سند چشم‌انداز بیست‌ساله تأکید دارد، ایران اسلامی در افق (۱۴۰۴) کشوری است که در زمینه علم و تکنولوژی و اقتصاد در منطقه آسیای جنوب غربی دارای رتبه اول خواهد بود. هدف مهم سند چشم‌انداز کسب جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در منطقه و جامعه‌ای مرفه با درآمد سرانه بالا و فاقد بیکار می‌باشد. بایستی استراتژی آزادسازی اقتصادی را با همه الزامات آن مدنظر قرار داد. حجم دولت را کوچک نمود، اتکاء به درآمدهای نفتی را به‌تدریج کاهش داد، رشد اقتصادی را فراتر و بیشتر از کشورهای منطقه

بالا برد، سرمایه‌گذاری خارجی را تشویق و فضا را برای سرمایه‌گذاران امن نمود و در سطح بین‌المللی نیز از ایجاد تشنج در روابط با کشورها پرهیز نمود. بنابراین در این بخش جهت بررسی میزان توجه به ابعاد حکمرانی خوب استخراج شده از عهدنامه مالک‌اشتر، سیاست‌های کلی سند چشم‌انداز را مورد ارزیابی قرار داده و در جدول (۵) نشان می‌دهیم.

جدول ۵: بررسی مؤلفه‌های حکمرانی خوب در سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور

مؤلفه‌های حکمرانی خوب	بررسی مؤلفه‌های حکمرانی خوب در سند چشم‌انداز
تحت نظارت مردم قرار داشتن حکومت	پیوستگی مردم و حکومت، مسئولیت‌پذیر.
اتخاذ سیاست‌های صحیح توسط دولت	در چشم‌انداز ۲۰ ساله، ایران کشوری است توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه، الهام‌بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده در روابط بین‌الملل. توسعه‌یافته، متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی خود متکی بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی، با تأکید بر مردم‌سالاری دینی. برخوردار از دانش پیشرفته، توانا در تولید علم و فن‌آوری، متکی بر سهم برتر منابع انسانی و سرمایه اجتماعی در تولید ملی. برخوردار از سلامت، رفاه، نهاد مستحکم خانواده، به دور از فقر و بهره‌مند از محیط مطلوب. فعال، انضباط، روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی، توسعه کارآمد، دارای تعامل سازنده و مؤثر با جهان براساس اصول عزت، حکمت و مصلحت. دست یافته به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فن‌آوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی (شامل آسیای میانه، قفقاز، خاورمیانه و کشورهای همسایه) با تأکید بر جنبش نرم‌افزاری و تولید علم، رشد پرشتاب و مستمر اقتصادی، ارتقای نسبی سطح درآمد سرانه و رسیدن به اشتغال کامل.
احترام مردم و دولت به قوانین	عدالت اجتماعی، آزادی‌های مشروع، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها و بهره‌مند از امنیت اجتماعی و قضایی. امن، مستقل و مقتدر با سامان دفاعی مبتنی بر بازدارندگی همه‌جانبه، برخوردار از امنیت اجتماعی.
تنظیم مناسب قوانین	
ایجاد ثبات در جامعه	
مبارزه با فساد	برخوردار از فرصت‌های برابر، توزیع مناسب درآمد، فساد، تبعیض و بهره‌مند از محیط مطلوب، ایثارگر، مؤمن، برخوردار از وجدان کاری، جامعه اخلاقی، متعهد به انقلاب و نظام اسلامی و شکوفایی ایران و مقتدر به ایرانی بودن.

منبع: یافته‌های تحقیق

چنانچه قبلاً ذکر کردیم مفاهیم حکمرانی خوب در عهدنامه مالک‌اشتر را با افق طراحی شده در سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور مورد بررسی قرار دادیم. همانطور که مشخص است در سند چشم‌انداز همه مفاهیم حکمرانی خوب عهدنامه مالک‌اشتر مورد توجه واقع نشده است. در سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور به مؤلفه‌های تنظیم مناسب قوانین و ایجاد ثبات در جامعه هیچ اشاره‌ای نشده و البته به سایر مؤلفه‌ها هم اشاره کمی شده است. در واقع می‌توان گفت که در سند چشم‌انداز افق مطلوب و طرح ایده‌آل برای پیشرفت کشور طراحی شده است، اما شاید بسترهای لازم برای شکل‌گیری این ایده مطلوب به برنامه‌های میان‌مدت واگذار شده است.

با این توصیف به بررسی حکمرانی خوب در قانون برنامه پنجم توسعه و میزان توجه به آن می‌پردازیم تا میزان اهتمام به ابعاد حکمرانی خوب مورد توجه در عهدنامه مالک‌اشتر ارزیابی شود.

۲-۴-۳. بررسی حکمرانی خوب در قانون برنامه پنجم توسعه و میزان توجه به آن

قانون برنامه پنج‌ساله پنجم (۱۳۹۴-۱۳۹۰) دارای ۹ فصل است که به فراخور هر فصل و متناسب با هدف تحقیق به تحلیل و بررسی مصوبات برنامه در خصوص ابعاد حکمرانی خوب به‌دست‌آمده از عهدنامه مالک‌اشتر می‌پردازیم. به جهت اختصار در جدول (۶) فقط شماره ماده‌ها برای هر مؤلفه آمده است.

جدول ۶: بررسی مؤلفه‌های حکمرانی خوب در قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی

مؤلفه‌های حکمرانی خوب	بررسی مؤلفه‌های حکمرانی خوب در قانون برنامه پنجم
تحت نظارت مردم قرار داشتن حکومت	ماده: ۱۵، ۲۲، ۲۵، ۳۲، ۳۸، ۴۰، ۴۶، ۶۸، ۸۶، ۱۲۹، ۱۸۹، ۲۱۱، ۲۱۳.
اتخاذ سیاست‌های صحیح توسط دولت	ماده: ۳، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۲۱، ۲۸، ۳۵، ۴۴، ۴۶، ۱۳۴، ۲۰۱.
احترام مردم و دولت به قوانین	ماده: ۳۲، ۳۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۱.
تنظیم مناسب قوانین	ماده: ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۳، ۱۰۱، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۰۷، ۲۱۰.
ایجاد ثبات در جامعه	ماده: ۷۸، ۸۰، ۱۹۵.
مبارزه با فساد	ماده: ۲۶، ۲۸، ۵۰، ۹۱، ۹۷، ۱۰۱، ۱۲۱.

منبع: یافته‌های تحقیق

چنانچه از فرایند تطابق برنامه پنجم توسعه با مفاهیم عهدنامه مالک‌اشتر مشخص شد، در تدوین برنامه پنجم تا اندازه‌ای، اهتمام به مفاهیم حکمرانی خوب بوده است.

نتیجه‌گیری

سخنان امام علی(ع) در نامه مالک‌اشتر و خواسته‌های ایشان از کارگزاران حکومت‌های اسلامی در قالب مجموعه ارزشمندی به نام فرمان امام علی(ع) به مالک‌اشتر برای بشریت به میراث مانده است. با توجه به متن عهدنامه مالک‌اشتر و بیانات ارزشمند امام علی(ع) هیچ حکومتی نمی‌تواند یک ارتباط یک‌طرفه و رییس و مرئوسی داشته باشد بلکه جریان و تبادل اطلاعات بین حکومت و شهروندان باید یک امر همیشگی و مداوم باشد. با توجه به جامعیت عهدنامه مالک‌اشتر برای همه زمان‌ها و مکان‌ها، در عصر حاضر و در همه حکومت‌ها نیز توجه به مفاهیم عهدنامه مالک‌اشتر لازم و ضروری و باعث بهبود وضعیت جامعه و افزایش رضایتمندی مردم از زندگی و جامعه خویش می‌باشد.

همان‌طور که اشاره شد در کلام حضرت علی(ع) به تقوا و عبودیت توجه زیادی شده است که خود عاملی برای دفع فساد می‌باشد و از طرفی هم در کلام حضرت امیر(ع)، قرآن و سنت پیامبر به‌عنوان منابع دینی مستحکم و خلل‌ناپذیر معرفی شده است که در زمان وجود مشکلات می‌تواند بهترین راهکارها را ارائه دهد و مالک‌اشتر را به این منابع ارجاع داده‌اند. با توجه به نتایجی که از بررسی قانون اساسی، سند چشم‌انداز و برنامه پنجم حاصل شد باید بگوییم که گرچه در تدوین سیاست‌ها و برنامه‌های اسناد

بالادستی سعی در توجه به مؤلفه‌های حکمرانی خوب شده است؛ اما برای پیشبرد بهتر اهداف جامعه اسلامی لازم است که در تدوین سیاست‌ها توجه بیش‌تری به اصول حکمرانی خوب عهدنامه مالک‌اشتر شود، زیرا این اصول برآمده از بیانات امام معصوم(ع) است که با دقت و توجه همه‌جانبه به حکومت و موارد تحدیدآمیز آن بیان شده است؛ بنابراین با توجه به عقل محدود بشری و بینش کوتاه آدمی لازم است که توجه به این اصول که توسط امام معصوم(ع) بیان شده است، بیشتر باشد.

بسیاری از شاخص‌ها و ویژگی‌های حکمرانی خوب با اصول و مبانی دین ما علاوه بر این که در تضاد نیست بلکه هم‌راستایی نیز دارد و اگر با اصول، فرهنگ و ارزش‌های دینی و ملی خود تطبیق دهیم الگوی مناسبی برای سنجش چگونگی حکمرانی است ولی باید توجه داشت که ایجاد و استقرار حکمرانی خوب در یک جامعه به شکل برونزا نمی‌تواند مفید باشد مخصوصاً در شرایطی که بسترهای ایدئولوژیکی، فرهنگی و زیرساخت‌های لازم فراهم نباشد چرا که توجه و اقدام به ارزش‌ها و هنجارهای جوامع از جمله شروط تحقق حکمرانی خوب است و شاخص اقدام به ارزش‌ها باب دیگری در حکمرانی خوب می‌گشاید و بر این اصل تأکید می‌کند که بسترهای فرهنگ و ارزش موجود در هر جامعه ضرورت‌های رفتاری خاص را به‌دنبال دارد.

منابع

- نهج البلاغه.
- برادران شرکاء، حمیدرضا. (۱۳۸۶). «حکمرانی خوب کلید توسعه آسیای جنوب غربی. مجمع تشخیص مصلحت نظام». مرکز تحقیقات استراتژیک. کمیته پژوهش برنامه و بودجه، ۱-۲۸.
- برادران شرکاء، حمیدرضا و ملک‌الساداتی، سعید. (۱۳۸۷). «براساس شاخص‌های بانک جهانی تأثیر حکمرانی خوب بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب». فصلنامه راهبرد، ۴۹، ۳۵۹-۳۸۴.
- اخوان، پیمان و جعفری، مصطفی. (۱۳۸۵). «نظریه‌پردازی و آزمایش نظریه‌ها در حوزه مدیریت دانش». فصلنامه مدیریت فردا، ۱۵ و ۱۶، ۱۳-۲۲.
- دانایی‌فرد، حسن؛ باباشاهی، جبار؛ آذر، عادل و کردنائیج، اسدالله. (۱۳۹۱). «تحول در رفاه ملی: آیا حکمرانی خوب نقش مهمی ایفا می‌کند؟». فصلنامه پژوهش‌های مدیریت در ایران، دوره شانزدهم، ۴، ۴۵-۶۲.
- دشتی، محمد. (۱۳۸۴). ترجمه نهج البلاغه (ویرایش جدید). قم: موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین(ع).
- رزمی، محمدجواد و صدیقی، سمیه. (۱۳۹۱). «الزامات تحقق حکمرانی خوب برای دستیابی به توسعه انسانی». چهارمین همایش ملی اقتصاد ایران. دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمینی‌شهر، آذر ۱۳۹۱، ۱-۲۲.
- شاکری، حمید. (۱۳۹۳). تأملی بر مؤلفه‌های حکمرانی خوب در نهج البلاغه. اولین کنگره ملی تفکر و پژوهش دینی.
- شاه‌آبادی، ابوالفضل و جامه‌بزرگی، آمنه. (۱۳۹۲). «نظریه حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه». فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، سال اول، شماره ۲، ۱-۱۷.
- قلی‌پور، رحمت‌اله. (۱۳۸۴). «تحلیل رابطه الگوی حکمرانی خوب و فساد اداری». فصلنامه مدیریت سازمانی، ۱۰، ۱۰۳-۲۰۸.
- کایر، آنه مته. (۱۳۸۶). حکمرانی (مفاهیم کلیدی). ابراهیم گلشن و علی آدوسی. تهران: انتشارات موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
- کمیجانی، اکبر و سلاطین، پروانه. (۱۳۸۹). «بررسی تأثیر کیفیت حکمرانی خوب بر رشد اقتصادی در ایران و کشورهای منتخب همسایه». فصلنامه مدیریت. سال هفتم، شماره ۲۰، ۲۷-۴۱.
- مبارک، اصغر و آذر پیوند، زیبا. (۱۳۸۸). «نگاهی به شاخص‌های حکمرانی خوب از منظر اسلام و تأثیر آن بر رشد اقتصادی». فصلنامه اقتصاد اسلامی، ۳۶، ۱۷۹-۲۰۸.
- محمدعلیپور، فریده و رحیمی عماد، رضا. (۱۳۹۲). «علل شکل‌گیری انقلاب اسلامی ایران و نظریه حکمرانی خوب: مطالعه موردی حکومت ایران در سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۳۲». پژوهشنامه متین، شماره ۵۹، سال پانزدهم، ۱۵۹-۱۸۴.

- مهربانی، امیرحمزه؛ خنیفر، حسین؛ امیری، علی نقی؛ زارعی متین، حسن و جندقی، غلامرضا. (۱۳۹۰). «معرفی روش‌شناسی داده‌بنیاد برای تحقیقات اسلامی، ارائه یک نمونه». فصلنامه مدیریت سازمانی، شماره ۲۳، ۳۰-۵.
- میدری، احمد و خیرخواهان، جعفر. (۱۳۸۳). «حکمرانی خوب، بنیان توسعه». گزارش دفتر بررسی اقتصادی. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. ۴۰-۲۱.
- منصوریان، یزدان. (۱۳۸۶). «گراند تئوری چیست و چه کاربردی دارد؟»، ویژه‌نامه همایش علم اطلاعات و جامعه اطلاعاتی. دانشگاه اصفهان.
- نادری، محمدمهدی. (۱۳۹۰). «حکمرانی خوب، معرفی و نقد اجمالی». مجله اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، ۱، ۶۹-۹۴.
- ناظمی اردکانی، محمد. (۱۳۹۰). حکمرانی خوب در الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت. چاپ اول. تهران: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.
- یوسفی شیخرباط، محمدرضا و بابایی، فهیمه. (۱۳۹۴). «طراحی مدل حکمرانی خوب بر اساس نامه مالک‌اشتر و مقایسه آن با اصول حکمرانی خوب بانک جهانی». فصلنامه اقتصاد اسلامی، ۵۷، ۳۱-۶۰.
- Allan, G. (2003). "A critique of using grounded theory as a research method", **Electronic Journal of Business Research Methods**, Vol. 2, No.1, 1-10.
- Miles, M. and Huberman, A. (2002). "Qualitative data analysis: a sourcebook of new methods", **Sage London, Beverly Hills**.
- Powell, R. (1999). "Recent trends in research: a methodological essay", **Library and Information science Research**, Vol. 21, No. 1, 91-119.
- Selden, I. (2005). "On grounded theory with some malice", **Journal of Documentation**, Vol. 61, No. 1, 114-129.
- Strauss, A. and Corbin, J. (1998). **Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Technique (2nd Edition)**, Sage, Newbury Park, London.